

*Katarzyna Sicińska**

REGIONALNE I PONADREGIONALNE CECHY PODHALAŃSKICH PIEŚNI ZBÓJNICKICH

REGIONAL AND GENERAL FEATURES OF OUTLAW SONGS FROM PODHALE REGION

The aim of the article is to present the regional and general dimension of poetic folklore texts. The analysis is based on outlaw songs of Podhale from old ethnographic and folklore records.

Keywords: folklore, oral tradition, artistic folk style, Podhale, outlaw songs

Słowa kluczowe: folklor, oralność, ludowy styl artystyczny, Podhale, pieśni zbójnicze

Zasadniczą cechą tradycyjnej literatury ludowej, która wyznacza również konstytutywne cechy ludowego stylu artystycznego, jest jej ustny charakter¹. Utwór folklorystyczny istnieje i jest odbierany jedynie dzięki ustnej realizacji². Do podstawowych cech tekstu oralnego należą: dźwiękowość, gestyczność, sytu-

* Zakład Dialektologii Polskiej i Logopedii, Instytut Filologii Polskiej i Logopedii, Wydział Filologiczny Uniwersytetu Łódzkiego, ul. Pomorska 171/173, 90-236 Łódź; e-mail: katarzyna.sicinska@uni.lodz.pl.

¹ Za podstawowe cechy definicyjne folkloru (rozumianego wąsko jako literatura ludowa) Jerzy Bartmiński [1990, s. 8] uznaje kolektywność, ustność i estetyzm. O wyróżnikach i cechach literatury ludowej piszą też inni badacze, między innymi Roch Sulima [1976, s. 5–28].

² Chodzi tu o oralność, którą – za Walterem J. Ongiem, jednym z najwybitniejszych badaczy tego zjawiska – można określić jako oralność pierwotną. Jest ona właściwa osobom czy społecznościom nieobeznanym z pismem, dla których mowa jest jedynym medium słowa, a komunikacja wiąże się nieodłącznie z byciem we wspólnocie [zob. Ong, 2011, s. 34, 41, 119, 125]. Współcześnie, jak zauważa W.J. Ong, mamy do czynienia z epoką wtórnej oralności. Jest to oralność kultur piśmiennych, które dysponują technologiami elektronicznymi służącymi do przekształcania wyrażań werbalnych, takimi jak telefon, radio, telewizja i inne media dźwiękowe [Ong, 2011, s. 204–205].

acyjność oraz dialogowość [Bartmiński, 1989; 1990, s. 10; Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska, 2009, s. 99–104; Nieckula, 2001, s. 100–103; Ożóg, 2001, s. 86–95]. Dźwiękowość oznacza, iż tworzywem i nośnikiem tekstu jest substancja foniczna. Pociąga to za sobą określone konsekwencje: z jednej strony powoduje nietrwałość, ulotność i sekwencyjność tekstu, z drugiej jednak strony umożliwia wykorzystanie subkodu prozodycznego. Gestyczność manifestuje się w różnorodności zastosowanych kodów – w realizacji tekstu bierze udział nie tylko kod językowy, ale także kod ruchowy (kinezyczny) oraz proksemiczny. Dzięki temu tekst ustny staje się synkretyczny, wielotworzywowy, można wręcz mówić o teatralności mowy. Przekaz ustny jest też w różny sposób powiązany z towarzyszącą mu konsytuacją, a elementy sytuacyjne przenikają do tekstu jako jednostki informacyjne, sprzyjając między innymi jego eliptyczności. Naturalną konsekwencją ustności jest ponadto tak zwana dialogowość zewnętrzna, która polega na tym, że tekst jest bezpośrednio skierowany do kogoś, opiera się na modelu kwestii dialogowej, ma zatem charakter interakcyjny. Tekst oralny jest swego rodzaju zdarzeniem, dziejącym się w czasie, ma też moc integrującą, łączy bowiem ludzi, tworząc z nich wspólnotę [Ong, 2011, s. 119, 125–126]. Wszystkie wymienione właściwości komunikacji ustnej przysługują także utworom folklorystycznym³.

Nie wszystkie jednak cechy tekstów ustnych są właściwe folklorowi. Teksty oralne mogą mieć charakter spontaniczny lub odtwarzany (reprodukowany) [Ożóg, 2001, s. 92–93]. Utwory folklorystyczne należą tylko do tej drugiej grupy. Istnieją one bowiem na dwa sposoby: po pierwsze, jako ogólny schemat semantyczny przechowywany w pamięci grupy (zbiorowości wiejskiej), a więc jako byt potencjalny; po drugie, jako konkretna, tekstowa realizacja tego schematu [Bartmiński, 1973, s. 40]. Tekst folkloru jest więc tekstem kliszowanym, każdorazowo reprodukowanym z pamięci, a co za tym idzie – odtwarzalnym, wielokrotnym⁴ [Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska, 2009, s. 96–97].

Ustna realizacja, wraz ze wszystkimi jej konsekwencjami, decyduje o charakterystycznych właściwościach strukturalnych utworu ludowego – związanych zarówno z całościową organizacją tekstu, jak i z poszczególnymi jego poziomami. Do głównych wyznaczników strukturalnych folkloru należy przede wszyst-

³ Autorem pionierskich prac na temat poezji oralnej był francuski badacz Paul Zumthor [zob. m.in. Zumthor, 1986–1987].

⁴ Reprodukowanie tekstu z pamięci skutkuje tym, że nie istnieje jego kanoniczna wersja. Utwory folklorystyczne krążą w niezliczonej liczbie wariantów.

kim operowanie powtórzeniem⁵ i formułą⁶ [Bartmiński, 1973, s. 42–47; 1990, s. 205–214; Ong, 2011, s. 50–62, 73–75]. W przypadku poezji ludowej, która wykazuje integralny związek z muzyką, a więc funkcjonuje jako pieśń, pojawiają się dodatkowe determinanty strukturalne, mianowicie potrzeby estetyki (poetyckości), wymogi śpiewu (meliczności), a także rymu i rytmu (metryczności) [Bartmiński, 2001, s. 225]. Czynniki te decydują o takich cechach strukturalno-stylistycznych poezji ludowej, jak: sylabiczność, stroficzność, operowanie określonym zasobem poetyzmów, a także wspomniane już formuliczność i powtórzeniowość [Bartmiński, 2001, *passim*].

Wszystkie wymienione odrębności stylu pieśni ludowych, będące pochodną ustności, meliczności, metryczności i poetyckości, powstają niezależnie od siebie w różnych gwarach i różnych językach, upodabniając do siebie folklor różnych okolic i regionów. Są to więc cechy o charakterze ponadregionalnym. Występowanie owych cech wspólnych pozwala nawet mówić o istnieniu swoistego interdialektu poetyckiego⁷ [Bartmiński, 1990, s. 11, 24–48; 2001, s. 224–225; por. Sierociuk, 1987].

Z drugiej strony język folkloru jako odmiana, która funkcjonuje wewnątrz kultury ludowej, wykazuje ścisły i naturalny związek z kulturą i tradycją danego regionu, a także z konkretnym podłożem gwarowym, czyli z gwarą rozumianą jako język codziennej komunikacji mieszkańców danego regionu. Każdy tekst folklorystyczny nosi zatem widoczne piętno lokalne⁸ [Bartmiński, 2001, s. 225; zob. też Bartmiński, 1990, s. 31].

Taką właśnie swoistość tekstów folkloru poetyckiego, polegającą na przenikaniu się elementów regionalnych i ponadregionalnych, chciałabym przedstawić

⁵ Powtórzenia pełnią w tekstach folkloru różnorakie funkcje: retoryczną (impresywno-wzmacniającą), ponieważ zwiększają siłę, z jaką tekst narzuca się odbiorcom, kompozycyjną, ponieważ zapewniają ciągłość tekstu, a także sygnalizują początki strof lub utworu, oraz obrzędową, ponieważ zwalniają, wręcz zatrzymują semantyczny tok wypowiedzi, przez co tworzą czas obrzędowy, mityczne „wieczne teraz” [Bartmiński, 2001, s. 230–231].

⁶ Formuły, czyli spetryfikowane, powtarzalne połączenia leksykalno-semantyczne typu *Był sobie chłop*, ułatwiają wykonawcy tworzenie i reprodukcję tekstu, a słuchaczom jego odbiór, pełnią więc funkcję kompozycyjną. Ponadto służą ewokowaniu wspólnego świata nadawcy i odbiorcy (funkcja magiczna) i wreszcie stanowią środek ekspresji [Bartmiński, 1990, s. 213; 2001, s. 226].

⁷ Należy przy tym zaznaczyć, że tekst folkloru po zapisaniu traci szereg wyróżniających go właściwości, takich jak środki prozodyczne, środki kodu kinezycznego czy dialogowość przekazu, inne zostają natomiast zastąpione ekwiwalentami graficznymi [zob. Bartmiński, 1990, s. 11].

⁸ Choć należy pamiętać, że wędrowny charakter wielu popularnych tekstów sprzyja przenoszeniu lokalnych form na obce tereny.

w niniejszym artykule⁹ na przykładzie pieśni zbójnickich pochodzących z regionu polskiego Podtatru, przede wszystkim z Podhala. Podstawę przeprowadzonej poniżej analizy stanowią pieśni zawarte w 45 tomie *Dzieł wszystkich* Oskara Kolberga [OK], zebrane częściowo przez samego etnografa, a częściowo zaczerpnięte ze zbiorów Ludwika Zejsznera, Zofii Urbanowskiej i Lucjana Siemieńskiego. Oprócz tego wykorzystane zostały teksty zawarte w antologiach Jana Sadownika [JS] i Piotra Płatka [PP], w niepublikowanym zbiorze Witolda H. Paryskiego [WP], a także w kilku innych pomniejszych zbiorach pieśni: Jana Kantora [JK], Jana Kleczyńskiego, Andrzeja Stopki, Kazimierza Tetmajera i Jana Kantora [Pp], Andrzeja Stopki [AS] oraz w *Pismach podhalańskich* Juliusza Zborowskiego [JZ].

1. REGIONALNY WYMIAR PIEŚNI ZBÓJNICKICH

1.1. Tematyka pieśni

Już sam charakter pieśni i ich zbójnicka tematyka pozostają w ścisłym związku z regionem geograficznym, z którego owe teksty się wywodzą. Zjawisko zbójnictwa, a w związku z tym także tradycja tworzenia legend, podań, ballad i pieśni zbójnickich, charakterystyczne były właśnie dla terenów górskich i zarazem pogranicznych, w tym dla Podhala¹⁰. W Karpatach Zachodnich zbójnictwo istniało od połowy XVI do połowy XIX wieku, największe nasilenie osiągając w stuleciach XVII i XVIII. Proceder ten miał przede wszystkim podłoże ekonomiczne, ale też społeczne i indywidualne. Wzmagał się w momentach szczególnie trudnych dla społeczności góralskiej, to znaczy w okresach ucisku chłopów (np. wskutek rozwoju gospodarki folwarcznej), w czasie poboru chłopów do długoletniej służby wojskowej¹¹, w okresach nasilonej biedy i głodu po niszczących wojnach, klęskach, epidemiach itd.¹² [WET; Jagiełło, 2004, s. 12]. O pójściu *na zbój* decydowały też względy indywidualne (osobisty zatarg z władzą, obawa przed więzieniem, chęć szybkiego wzbogacenia się, a także pragnienie przeżycia przygody i zyskania sławy) [WET]. Kres zbójnictwu położono w XIX wieku. Przyczyniły się do tego: poprawa sytuacji gospodarczej i materialnej górali,

⁹ Nie jest to zatem opis w ujęciu dyferencjalnym, jaki w swoich pracach o języku folkloru stosuje J. Bartmiński [por. 1973, s. 18].

¹⁰ Zjawisko zbójnictwa powstawało jedynie tam, gdzie istniały odpowiednie do tego warunki fizyczno-geograficzne (trudno dostępne góry i lasy) oraz polityczno-geograficzne (bliskość granicy państwowej) – jedno i drugie ułatwiały zbójnikom ukrywanie się przed pościgiem [WET; Janicka-Krzywda, 1986].

¹¹ Zdarzało się, że służba w wojsku cesarskim trwała 20 lat.

¹² Podhale, charakteryzujące się surowym klimatem i mało urodzajnymi glebami niesprzyjającymi ani rolnictwu, ani hodowli, było regionem bardzo biednym [Kroh, 2002, s. 62–63].

większa sprawność władz w ściganiu zbójników oraz upadek Rzeczypospolitej (na skutek rozbiorów całe Tatry znalazły się pod jednym panowaniem, trudniej więc było uciekać)¹³ [Kroh, 2002, s. 77; WET].

Zbójnicy, zwani w gwarze podhalańskiej *chłopcami*, *dobrymi chłopcami*, *wesołymi chłopcami*, *wesołymi*, *honornymi chłopami*, *śwarynymi chłopami*, *chłopcami z za buczka*, działali zwykle w niewielkich, kilku- lub kilkunastoosobowych grupach. Grupę taką nazywano *bursą*, *towarzystwem*, *familią*, *watahą*, a zbójników należących do niej *bursianami* lub *towarzyszami*. Na czele grupy stał *hetman*, czyli *harnaś*, zwany też *kapitanem* lub *watażką*. Uprawianie procedury zbójczego nazywano *zbójowaniem* lub *chodzeniem na zbój*¹⁴. Uzbrojenie zbójników stanowiły ciupagi, noże, pistolety (*pistolce*), flinty, rusznice, pałki. Grupy zbójnicze działały tylko latem, od kwietnia do września [WET]. Zbójnictwo zasadniczo skierowane było przeciwko małym dworom szlacheckim, plebanom, karczmom, podróżnym, a także bogatym chłopom. Zdarzało się, że zbójnicy zachodzili też do szałasów pasterskich i zabierali żywność [WET; Kroh, 2002, s. 75–76]. Walka ze zbójnictwem była trudna, ponieważ ludność wiejska na ogół sprzyjała zbójnikom, choć zdarzało się też, że ułatwiała władzom ich schwytanie. Pojmanych zbójników spotykała dotkliwa kara – skazywano ich na ciężkie więzienie, a często na okrutną śmierć, na przykład przez powieszenie na haku zaczepionym za żebra [WET; Kroh, 2002, s. 75–76; Madejowa, Mlekođaj, Rak, 2007].

Zgodnie z prawdą historyczną zbójnictwo było w istocie zwykłym rozbójnictwem, jednak w tradycji ludowej zbójnicy stali się bohaterami, którzy rabowali bogatych, a dawali biednym, czyli *równali świat*, dokonując przy tym niezwykłych, często pobożnych czynów [WET; Kroh, 2002, s. 77; Kaś, 2007]. Rzecz jednak znamienna, iż legenda heroiczných i szlachetnych zbójników zrodziła się dopiero na przełomie XVIII i XIX wieku, a więc wtedy, gdy rzeczywistych zbójników już nie było. Być może właśnie zanik realnego zjawiska był warunkiem powstania mitu¹⁵ [Kroh, 2002, s. 75]. Najbardziej popularnym bohaterem

¹³ O zbójnictwie karpaccim pisali między innymi: Zbigniew Piasecki [1973], Urszula Janicka-Krzywda [1986], Michał Jagiełło [2004], autorzy *Wielkiej encyklopedii tatrzańskiej* [WET, hasło *zbójnictwo* i inne]. Tematyce tej poświęcone jest ponadto opracowanie zbiorowe pod redakcją Marii Madejowej, Anny Mlekođaj i Macieja Raka [2007].

¹⁴ Na temat słownictwa nazywającego zbójników, grupy zbójników, ich wewnętrzną hierarchię, a także procedurę zbójniczą zob. Okoniowa, 2007; Reichan, 2007; Rak, 2015b, s. 95–98; 2016, s. 204; por. też WET; Janicka-Krzywda, 2007, s. 122.

¹⁵ Na temat zbójniczego mitu bohaterskiego zob. między innymi: Sulima, 1976, s. 211–230; Janicka-Krzywda, 1996; 2007; Rak, 2015b, s. 110–111. Mit zbójników jako *dobrych chłopców*, którzy *świat równają*, został przejęty następnie do literatury ogólnonarodowej. Heroizacji zbójnictwa

folkloru zbójnickiego był oczywiście Janosik. Jest to postać, jak wiadomo, autentyczna, tyle że historyczny Juraj Jánošík, żyjący w XVII wieku (1688–1713), urodził się w Tarchowej po słowackiej stronie Tatr [WET; Jagiełło, 2004, s. 7]. Docierające na Podhale przekazy folklorystyczne o Janosiku, którego postać urosła za południową granicą Polski do rangi bohatera narodowego walczącego o niepodległość swojego kraju, nałożyły się na rodzimy folklor, w wyniku czego nastąpiła polonizacja bohatera słowackiego [Jagiełło, 2004]¹⁶.

W pieśniach zbójnickich występuje kilka podstawowych motywów i wątków odzwierciedlających bieg życia zbójnika, mianowicie: 1) „powołanie” do bycia zbójnikiem; 2) działalność zbójnicka, czyli zbójowanie (*zbój*), na które składają się wyprawy zbójceckie *na Luptów*, napady (np. na karczmy), podział łupów, a ponadto trudy życia w górach i lasach, zabawa zbójcecka, relacje z kochanką (*freirką*), sława zbójcecka (*hyr*), zbójceckie skarby¹⁷; 3) kres zbójnickiego procederu i zbójnickiego życia wyznaczony przez takie zdarzenia, jak: schwytanie zbójnika, zwykle wskutek zdradzenia przez kochankę, uwięzienie w areszcie w Nowym Sączu, droga do miejsca stracenia i wreszcie śmierć zbójnika przez powieszenie na *siubienicy* (np. w *Mikulasie*) [por. Janicka-Krzywda, 2007, s. 121; Tyrpa, 2007; Rak, 2016, s. 204]. W kreowaniu świata zbójnickiego uwidacznia się typowa dla folkloru zasada typizacji sytuacji i postaci¹⁸.

1.2. Cechy gwary podhalańskiej

Najbardziej znaną i uderzającą cechą pieśni zbójnickich, identyfikującą jednoznacznie ich pochodzenie regionalne, są utrwalone w tekstach cechy gwary podhalańskiej¹⁹. Składają się na ten zbiór głównie dające się odzwierciedlić w piśmie wyraziste właściwości wymowy, fleksji, słowotwórstwa, składni oraz leksyki.

tatrzańskie dokonał w swojej twórczości między innymi Stanisław Witkiewicz [Majda, 1998, s. 56–57]. Jak zauważa Wiesław Wójcik: „mitologizacja zbójnictwa była efektem oddziaływania dwóch czynników: ludowego, o wcześniejszej proveniencji, oraz inteligenckiego, chronologicznie późniejszego” [2001, s. 67].

¹⁶ Na Podhalu najbardziej znanymi zbójnikami byli Tomasz Tatar (przydomki: Myśliwiec, Polowac, Robsic) (ok. 1810 – ok. 1880) [WET] i Wojtek Mateja, a ponadto Gadeja, Marduła, Nowobilscy i inni.

¹⁷ Motyw ukrytych zbójceckich skarbów był obecny zarówno w przekazach gawędowych, jak i w pieśniach podhalańskich. Z folkloru ludowego przedostał się również do literatury ogólnonarodowej [por. Mączyński, 2012].

¹⁸ Obraz zbójnika w pieśniach został opisany przez Annę Tyrpę [2007] oraz Macieja Raka [2015b, s. 95–120].

¹⁹ Na temat gwary podhalańskiej zob. AJPP; Dejna, 1993; Gołąb, 1954; Kaś, 2015–2017; Kaś, b.r.w.; Małecki, 1928; 1938; Nitsch, 1957; 1958; 1994; Stieber, 1947; Taszycki, 1949; Zawiliński, 1899.

Najważniejsze cechy gwary podhalańskiej na poziomie fonetycznym²⁰ odzwierciedlone w analizowanych tekstach to: wąskie kontynuanty dawnych samogłosek pochylonych: *slysoł* [OK, 1332], *wtencos* [OK, 1332], *bedem wisiół* [WP, 101], *Záden* [WP, 527], *dziywka* [JZ, 512], *wisać* ‘wieszać’ [Pp, 7]²¹; odmienny od literackiego zakres występowania kontynuantów dawnego *o* jasnego i *o* pochylonego: *podźme* ‘pójdźmy’, *spodnicy* [WP, 445], *nozki* [Pp, 11]; zwężenie artykulacji samogłosek przed spółgłoskami półotwartymi: *cyrwonego* [JZ, 510], *dopyrok* [JZ, 512], *zbyrceć* [WP, 245], *sie obzira* [WP, 721], *z wirchu* [OK, 1384], *w murowanyj (piwnicy)* [OK, 1325], *jednyj* [AS, 438], *kumora* [AS, 437]²²; szeroka artykulacja *i, y* przed spółgłoskami nosowymi: *temi, z cudzemi* [OK, 1324]; wąska i asynchroniczna (przed spółgłoskami zwartymi) wymowa samogłoski nosowej *ę* w śródgłosie ($ę > eN > yN$): *w zyntyicy* [Pp, 9], *piknie*²³ [Pp, 11]; asynchroniczna wymowa samogłoski nosowej tylnej w wygłosie: *rozwijajom* [WP, 77], *majom* [WP, 431], *powiadajom* [WP, 431], *męcom* [JZ, 510], *pod tobom* [OK, 1334], *jom* ‘ją’ [WP, 537], *na niom* [JZ, 511]; labializacja: *uorawskim* [AS, 446], *uognia* [AS, 450]²⁴; archaizm podhalański, czyli zachowanie pierwotnego *i* po zmazurzonych spółgłoskach *š, ž, č* oraz wtórnie wprowadzone *i* po spółgłoskach *s, z, c*, nie pochodzących z mazurzenia²⁵: *przyćnyne* [JZ, 513], *zydu* [JZ, 523], *chłopci* [AS, 439], *hajduci* [AS, 443]; zachowanie pierwotnego *i* po kontynuancie dawnego *r* frykatywnego (*ř*): *przišli* [OK, 1332], *przyniesie* [JZ, 513]; przejście

²⁰ Należy zaznaczyć, że zapisy zastosowane w omawianych zbiorach pieśni częstokroć nie odzwierciedlają gwarowego brzmienia słów, a nawet sugerują fałszywe realizacje dźwiękowe. Barię stanowi tutaj ortografia literacka, która nie przystaje do fonetyki gwarowej. Jako odmiany zasadniczo mówione gwary nie mają własnej tradycji piśmienniczej i znormalizowanej konwencji zapisu. Dopiero w ostatnich dziesięcioleciach zaczęły powstawać projekty zapisu ortograficznego gwar, w tym także projekt zapisu gwary podhalańskiej [zob. Kaś, 1998; Kaś, Sikora, 2004].

²¹ Podane zapisy nie odzwierciedlają faktycznej wymowy dawnych samogłosek długich w gwarze podhalańskiej. Dawniej na Podhalu kontynuantem stpol. *a* pochylonego (*â*) był dźwięk różny od *a* i od *o*, w ortografii literackiej brak jednak litery oznaczającej ten pośredni dźwięk, stąd w zapisach występuje *o* lub *a* kreskowane wywodzące się z dawnej tradycji ortograficznej. Kontynuantem *e* pochylonego (*ê*) jest na Podhalu zawsze głoska *y*, zarówno po spółgłoskach twardych, jak i po miękkich, a zatem właściwy jest zapis *dziywka*, niewłaściwy zaś *wisać* (zamiast *wiysać*).

²² Podobnie jak w przypadku samogłosek pochylonych zapis ma tutaj charakter mylący, właściwy byłby zapis *obziyra* zamiast *obzira*, *z wirchu* zamiast *wirchu* itd.

²³ *Piknie* to jeden z mylnych zapisów, nieoddających fonetyki gwary podhalańskiej. Właściwy zapis odzwierciedlający zwężenie, a zarazem odnosowanie samogłoski nosowej przedniej po spółgłosce miękkiej powinien mieć postać *piyknie*.

²⁴ Cecha ta została oznaczona wyłącznie w zapisach Andrzeja Stopki [AS].

²⁵ Archaizm podhalański należy do rzadko utrwalanych w zapisach folklorystycznych cech gwary podhalańskiej ze względu na ograniczenia ortografii: zapis przez *y* bez odpowiedniego objaśnienia jest niezrozumiały, a zapis przez *i* – mylący co do jakości poprzedzającej spółgłoski.

grup *il*, *il* w *el*, *el* || *yl*, *yl*: *béto* [JZ, 514], *ozbilyli* [JZ, 515]; wyrównanie do form bez przegłosu: *wiezom* [WP, 493]; wtórne *e* ruchome: *wiater* [OK, 1402; WP, 621], *ze synami* [OK, 1356]; archaiczna oboczność *li* || *lu*: *Luptowski* [WP, 205]; mazurzenie: *chodniczek* [OK, 1339], *do skoły* [OK, 1346], *zbójniczek* [OK, 1393], *sukała* [OK, 1332], *kochanecko* [OK, 1330], *dziewcyny* [OK, 1332], *bucki* [WP, 77], *w karcmie* [WP, 245], *do Sąca* [WP, 571]; tzw. siakanie²⁶: *pośli* [OK, 1333], *siubienic* [WP, 205], *ziandary* [WP, 571]; spółgłoska *r* w stpol. grupie *ir* < **r̥*: *wirsyk* [WP, 721], *z wirchu* [OK, 1384], *na wirsycku* [Pp, 7]²⁷; przejście wygłosowego *-χ* w *-k*: w *pieluskak* [AS, 547], *Luptowski* (*siubienic*) [WP, 205], *młodyk* [AS, 448], *Szelek* ‘szedłem’ [OK, 1383], *jek nie słyszał* [OK, 1373], *bok mu go uwila* [WP, 83], *Niek [...]* *zrobiom* [WP, 337]; przejście grupy *kt-* > *χt-* > *ft-*: *fto* ‘kto’ [WP, 83]; twarda wymowa *k*, *g* przed końcówką *-em*: *za laskem* [AS, 434], *popod buckem* [JZ, 512]; dysymilacje spółgłoskowe: *Śrybelne* [WP, 101], *prógowol* [JZ, 512]; uproszczenia grup spółgłoskowych: *syćko* ‘wszystko’ [OK, 1403], *Szelek* ‘szedłem’ [OK, 1383]; skrócenia wyrazów, to jest haplogie: *se* [OK, 1332; OK, 1366] i kontrakcje: *pudom* ‘pójda’ [Pp, 7]; archaiczne formy fonetyczne: *obwjesą* [OK, 1330], *Chycili* [Pp, 9], *Barzej* [Pp, 7], *wcora* [Pp, 15]; archaiczna postać przyimka *s* przed spółgłoskami półotwartymi: *ś niego* [WP, 547]; redukcja przedrostka *roz-* do postaci *oz-*: *ozbilyli* [JZ, 514].

Cechy fleksyjne gwary podhalańskiej poświadczone w pieśniach zbójnickich to między innymi: archaiczna końcówka *-e* w D. lp. rzeczowników żeńskich miękkotematowych: *od Lewoce* ‘od Lewoczy’ [Pp, 5]; mieszanie form zaimkowych *ciebie* i *tobie*: *idzie hyr o ciebie* [OK, 1335]; końcówka niemęskoosobowa *-y* w M. lm. rzeczowników męskich osobowych: *ziandary* [WP, 571]; końcówka 1. os. lp. czasu teraźniejszego i przyszłego *-em*²⁸: *idem* [AS, 444], *poniesem* [WP, 83], *urobiem* ‘urobię’ [OK, 1353], *bedem wisiół* [WP, 101]; końcówka 1. os. lm. *-mé*: *sie napijemé* [JZ, 510]; elipsa tematu czasownika *być*: *Tyś*, *Janiczku*, *tyś* i *zbój*

²⁶ Przez siakanie rozumie się zastępowanie spółgłosek szeregu *š* przez spółgłoski szeregu *ṣ̌*, co dotyczy głównie spółgłoski *š*, rzadziej *ž*. Zjawisko określane tym terminem obejmuje w istocie sytuacje niejednorodne genetycznie, mianowicie hiperpoprawne zastępowanie *ṣ̌* przez *š* w gwarach na pograniczu gwar mazurzących i niemazurzących, realizację *ṣ̌*, *ž* w wyrazach obcego pochodzenia typu *arešt*, archaiczne postaci wyrazów z *ṣ̌*, *ẓ̌*, np. *šlaxta*, oraz upodobnienia pod względem miękkości typu *šli*.

²⁷ Por. przypis 22.

²⁸ Końcówka *-em* albo została przejęta wprost z języka słowackiego, za czym opowiada się Zdzisław Stieber, albo do jej powstania doprowadziło kilka czynników: analogia do polskich form 1. os. lp. z końcówką *-m* typu *gram*, *znam*, analogia do form 3. os. lm. typu *idom*, *widzom* oraz wzór słowacki [Małecki, 1938, s. 54, 65; Stieber, 1947, s. 10–11]. Współcześnie ma ona postać *-ym* [Kaś, 2015–2017, s. 36].

[OK, 1392]; formy 1. os. lp. czasu przeszłego z końcówką *-ek (-k) < -ech (-ch)*²⁹: *Szelek* ‘szedłem’ [OK, 1383], *bok mu go uwila* [WP, 83]; ruchomość końcówek osobowych w formach czasu przeszłego: *Jescek nie zbojował* [JZ, 512], *bok mu go uwila* [WP, 83], *kiełoś wyżarł* [OK, 1398], *powrozaś sukala* [OK, 1332]; formy 1. os. lp. trybu przypuszczającego z wykładnikiem morfologicznym *-byk < -bych*: *Dał byk se wykrzesać* [WP, 101]; neutralizacja rodzaju męskoosobowego: *Kie mnie prowadziły Do Sąca ziąndary* [WP, 571]; archaiczna forma B. lp. zaimka osobowego *ja*: *to mie nie obwjesą* [OK, 1330].

Cechy słowotwórcze gwary podhalańskiej ujawniające się w pieśniach zbójnickich to rzeczowniki z przyrostkami: *-ec*: [baraniec]³⁰ *barańce* [OK, 1407], [stawianiec] *stawiańce* [JZ, 511], *-aszek*: [bacaszek] *bacoska* [JZ, 508], *-iczka*: [jedliczka] *jedlicke* [AS, 438], [krowiczka] *krowicek* [JZ, 511], [żeniczka] *żénicke* [AS, 438]; *intensiva* przymiotnikowe z przyrostkiem *-ućki*³¹: [słodziućki] *Słodziućkiego* [WP, 263], *malućki* [AS, 547], przymiotniki dzierżawcze z przyrostkiem *-owy*: [Janickowy] *Janickowe (imie)* [Pp, 7], [*listek*] *bukowy* [OK, 1392]; archaiczny przedrostek superlatywny *na-*³²: *naciężyż* [OK, 1328]; przysłowki z przyrostkiem *-k*: *dzisiok* [WP, 101]; przysłowki z przyrostkiem *-l*: *Ftorendyl* ‘którędy’ [JZ, 511]; przyimki złożone: *popod (Tatry)* [WP, 77], *popod (las)* [OK, 1350].

Cechy gwary podhalańskiej na poziomie składni: konstrukcja niemieckiego pochodzenia o schemacie analogicznym do składni *accusativus cum infinitivo*: *Jeszcze jek nie słyszał tak dziewczęcia płakać* [OK, 1373]; dopełnienie przyimkowe z innym przyimkiem niż w polszczyźnie ogólnej: *biorą się po ciebie* (zam. *biorą się do ciebie*) [OK, 1402]; odmienne niż w języku ogólnym wskaźniki zespolenia: *Barzej jęceć budom, kie go wisać pudom* [Pp, 7], *Kieby ja se wiedział || Kany bedem wisiół* [WP, 101]; odmienny zasób i zakres stosowania przyimków: *ku Muraniu* [OK, 1402].

²⁹ Formy czasu przeszłego typu *bylech, zrobilech* powstały pod wpływem trybu warunkowego typu *bylbych, zrobilbych*, w którym *-ch* ma pochodzenie aorystyczne. Występowały one w polszczyźnie historycznej od końca XV do XVII wieku, ale z reguły jako wariant regionalny (śląsko-małopolski), w obręb normy języka literackiego weszły tylko przejściowo w XVI i w I poł. XVII wieku [zob. m. in. Długosz-Kurczabowa, Dubisz, 2006, s. 308].

³⁰ August Wrześniowski podaje, że *baraniec* ‘baran’ to wyraz słowacki, tylko w pieśniach używany [1885, s. 3].

³¹ Przyrostek *-ućki*, pochodzący prawdopodobnie z języka słowackiego, właściwy jest wyłącznie gwarom góralskim [Stieber, 1947, s. 11].

³² Na temat historii i zasięgu gwarowego przedrostka *na-* || *no-* zob. Jędrzejewska, Stieber [1951]; Urbańczyk [1968]. W gwarze podhalańskiej *na-* wymawiane jest jako *no-* (właściwa postać gwarowa przytoczonego wyrazu to *nociynzy(j)*).

W analizowanych tekstach pieśni utrwalona została również leksyka podhalańska: *baca* ‘starszy pasterz nadzorujący juhasów pasących owce w Tatrach’ [OK, 1331], *brusić* ‘ostrzyć (na kamieniu, na osełce)’ [OK, 1320], *chodnik* ‘ścieżka przez pole lub łąki’ [OK, 1362], *chraść* || *hraść* ‘chrust, gąszcz’ [OK, 1352], *ciupaga* ‘laska góralska z toporkiem’ [WP, 245], *dudek* ‘pieniądz’ [WP, 101], *dyć* ‘przecież, jednak’ [OK, 1401], *diedzina* ‘wies’ [OK, 1335], *freirka* ‘kochanka, dziewczyna’ [OK, 1362], *hala* ‘pastwisko w górach; dolina górska’ [Pp, 1; WP, 339], *hań* ‘tam’ [Pp, 6], *haw* ‘tutaj’ [JZ, 510], *hore* ‘w górę’ [OK, 1356], *hyr* ‘opinia, fama, rozgłos’ [OK, 1335], *hajduk* ‘gajowy, dozorca’ [OK, 1402], *hamerski* ‘hutniczy’ [OK, 1402], *ino* ‘tylko’ [WP, 721], *lem* ‘tylko, tylko co, załedwie, skoro tylko’ [OK, 1359], *palenka* ‘wódka, gorzałka’ [OK, 1402], *pokiela* ‘dokąd, dopóki’ [OK, 1341], *pozbyrać* ‘pobrzęczyć’ [OK, 1324], *poziyrać* ‘patrzeć, przyglądać się’ [WP, 77], *rychtar* ‘wójt’ [OK, 1356], *rzezać* ‘bić, zabijać’ [OK, 1389], *siuchaj* ‘parobek, kawaler’ [OK, 1420], *śwarny* ‘piękny, zgrabny, zręczny, dzielny’ [OK, 1403], *śleboda* ‘wolność’ [Pp, 5], *trąbita* ‘instrument pasterzy tatrzańskich: długa, drewniana fujara’ [OK, 1360], *warzyć* ‘gotować’ [Pp, 9], *zbijać* ‘trudnić się zbójnictwem’ [OK, 1363], *zbyrzec* ‘brzęczyć’ [WP, 245; WP, 571], *żętyca* ‘serwatka z owczego mleka’ [Pp, 9].

W leksyce tej uwidacznia się typowe dla gwary podhalańskiej zróżnicowanie genetyczne słownictwa. Są to zarówno wyrazy rodzime (np. *pokiela*, *poziyrać*, *rzezać*), jak też liczne zapożyczenia niemieckie (np. *dudek*, *freirka*, *rychtar*), rumuńskie (np. *baca*, *żętyca*), węgierskie (np. *hyr*, *trąbita*) i słowackie (np. *diedzina*, *hala*)³³. Tematycznie jest to słownictwo związane z działalnością zbójników³⁴.

Mniej licznie odzwierciedlona została w tekstach pieśni gwarowa frazeologia podhalańska: wyrażenie *dobry chłopiec* [OK, 1404]; zwroty: *dać pozór* ‘dać baczenie, uważać’ [OK, 1374], *iść (pójść) na zbój* [OK, 1362].

Nie wszystkie cechy gwary podhalańskiej, zwłaszcza fonetyczne, ujawniły się w analizowanych pieśniach zbójnickich. Przyczyny tego są wielorakie:

- 1) częściowo cechy te zostały pominięte przez zbieraczy folkloru³⁵;
- 2) niektóre cechy żywej, mówionej gwary, na przykład akcent inicjalny czy *ł* przedniojęzykowo-zębowe, trudno oddać za pomocą ortografii literackiej;

³³ Zróżnicowana geneza słownictwa podhalańskiego odzwierciedla wieloetniczność struktury ludnościowej Podhala, będącej wynikiem osadnictwa niemieckiego z XIII–XIV wieku, kolonizacji wołoskiej z XVI wieku oraz kontaktów polsko-słowackich typowych dla pogranicza.

³⁴ Niewielki zasób wynotowanych z pieśni leksemów podhalańskich sprawia, że bezcelowe byłoby ujmowanie owych wyrazów w kategoriach pól semantycznych.

³⁵ Cechy gwary podhalańskiej utrwalone w zbiorze Kolberga *Góry i Podgórze* omawia szczegółowo M. Rak [2015a, s. 231–234].

3) brak pewnych cech gramatycznych wynika z ograniczeń stylistyczno-strukturalnych właściwych tekstom folkloru pieśniowego (wymogi rytmiki wykluczają użycie niektórych struktur składniowych);

4) w ludowym języku poetyckim zaznacza się dość znaczny wpływ polszczyzny literackiej, co przekłada się na usuwanie w pieśniach cech wymowy gwarowej³⁶.

1.3. Zapożyczenia słowackie

Bardzo szczególną właściwością pieśni zbójnickich (i w ogóle podhalańskich) jest obecność w nich elementów słowackich. Chodzi przy tym nie tyle o regularne, zapożyczone na stałe do systemu gwary podhalańskiej cechy językowe, lecz o formy okazjonalne, spotykane jedynie w tekstach pieśni. Najczęściej są to wyrazy o słowackiej formie fonetycznej: z samogłoskami ustnymi w miejscu polskich samogłosek nosowych: *bude* ‘będę’ [OK, 1323], *budziecie* [OK, 1328], *ruczki* ‘rączki’ [OK, 1406], *wyrubali* ‘wyrąbali’ [OK, 1322]; ze spółgłoską *h* w miejscu polskiego *g*: *po horach* ‘po górach’ [OK, 1322], *na hore* ‘na górę’ [OK, 1348], *hotowy* ‘gotowy’ [OK, 1392], *do hlawy* [OK, 1397]; z realizacją psł. grupy **tolt* jako *tlat*, nie zaś jak w polszczyźnie *tlot*: *do hlawy* [OK, 1397], *mlade* ‘młode’ [OK, 1359], *zlacić* [OK, 1405]; ze spółgłoską *r* w miejscu polskiego *ż* (< *ř*): *preskakował* [OK, 1323]. Nieco rzadziej są to okazjonalne, nefunkcjonujące w potocznej gwarze podhalańskiej słowackie zapożyczenia leksykalne: *hrad* ‘zamek’ [OK, 1337], *zahrać* [OK, 1382].

Z języka słowackiego pochodzi również podstawowe imię męskie, które pojawia się w pieśniach zbójnickich, czyli *Janiczek*, zwykle w gwarowej zmazurzonej postaci *Janicek* [OK, 1319; OK, 1338; OK, 1335]. Jak zaznacza Zdzisław Stieber [1947, s. 12], nie jest to ani góralskie zdrobnienie imienia *Jan*, ani forma imienia *Janosik*, tylko imię typowe dla słowackich pieśni³⁷ i z nich przejęte do folkloru podhalańskiego. Drugim stosowanym w pieśniach zbójnickich imieniem jest właśnie *Janosik*. Jeśli wywodzić je od historycznej postaci Janosika, to należy pamiętać, że miał on na imię *Juraj*, a na nazwisko *Jánošik*³⁸ [por. Tyrpa, 2007, s. 112].

Omówione tutaj właściwości, takie jak tematyka zbójnicka (i związane z nią miejscowe realia podhalańskie), cechy fonetyczno-gramatyczne oraz leksykalne gwary podhalańskiej, a także użyte w funkcji poetyckiej zapożyczenia słowackie,

³⁶ Na temat wpływu polszczyzny literackiej na język folkloru pisze między innymi J. Bartmiński [1990, s. 32–36].

³⁷ Z. Stieber stwierdza, że „w słowackich piosenkach *Janiček* i *Anička* są równie częścią, jak w polskich *Jaś* i *Kasia*” [1947, s. 12].

³⁸ W pieśniach o zbójnikach pojawiają się też formy *Jano* [OK, 1392], *Janik*, *Janko* [OK, 1391], *Janoszek*, *Jaś*, *Jasiek* [zob. Tyrpa, 2007, s. 112].

tworzą wymiar regionalny, lokalny podhalańskich pieśni o zbójnikach. Oprócz nich obserwuje się w folklorze zbójnickim wiele cech językowych, stylistycznych i tekstowych o charakterze ponadregionalnym, które uwarunkowane są, jak już wspomniano, przez nadrzędną zasadę estetyczną, a więc wymogi poetyckości, meliczności i metryczności.

2. PONADREGIONALNE WŁAŚCIWOŚCI STYLISTYCZNE PIEŚNI ZBÓJNICKICH

2.1. Cechy uwarunkowane nadrzędną zasadą poetyckości

Tradycyjnym środkiem poetyckim są w folklorze zdrobnienia³⁹. Formacje deminutywno-hipokorystyczne pełnią w pieśniach swoje podstawowe funkcje, to znaczy semantyczną (komunikują małość przedmiotu czy istoty żywej) oraz ekspresywną (wyrażają pozytywny stosunek do desygnatu). Oprócz tego przysługują im funkcje właściwe tylko poezji ludowej, a mianowicie funkcja wersotwórcza, funkcja regulacji rytmu i tworzenia rymu oraz funkcja strukturalno-poetycka [Bartmiński, 1973, s. 137–170; 1990, s. 28, 54]. Obserwujemy to również w pieśniach zbójnickich:

1) funkcja ekspresywna (melioratywna):

Frajereczko moja,
pójdź mię odprowadzić [...].

Karczmareczko nasza,
nie zagaszaj ognia,
przyjdą swarne chłopcy,
będą tańczyć do dnia. [OK, 1365]

Turnicki, turnicki,
mnie **turnicki** cieszą [...]. [OK, 1330]

2) funkcja regulacji rymu i rytmu (dzięki zdrobnieniom wszystkie wersy mają jednakową liczbę sylab, tu: sześć):

Janiczku, Janiczku,
sforny⁴⁰ **pacholiczku,**
hej, ty wiesz po borach
o każdym **chodniczku**. [OK, 1338]

³⁹ Na temat funkcji i struktury zdrobnień (apelatywnych i antroponimicznych) w pieśniach ludowych napisano już wiele [zob. m.in. Adamiszyn, 1977; Bartmiński, 1973, s. 137–170; Kurzowa, 1970; Pluta, 1967].

⁴⁰ W ten sposób, wbrew realnemu brzmieniu, zapisany został gwarowy wyraz *śfarny* ‘piękny, zgrabny, zręczny, dzielny’.

Kiedy my pójdziemy
popod las **chodniczkiem**,
będziemy mierzali
pieniążki **kotliczkiem**. [OK, 1350]

3) funkcja strukturalno-poetycka (zdrobnienia nadają tekstowi znamię poetyckości):

Ciemna **nocka** była,
kie my na zbój pośli,
nie dał nam Bóg szczęścia,
nic my nie przynieśli. [OK, 1333]

Byli ci to, byli
ci Sieczkowie chłopcy,
rozbili **zameczek**
po **miesiączku** w nocy. [OK, 1336]

Wysoka frekwencja formacji deminutywno-hipokorystycznych w tekstach pieśni ludowych, a także ich wielorakie obciążenia funkcjonalne sprawiają, że są one najbardziej rozpoznawalną cechą ludowego stylu poetyckiego.

W pieśniach zbójnickich, podobnie jak i w innych formach poezji ludowej, zdrabnianiu podlegają najczęściej rzeczowniki. Są to zdrobnienia o różnym stopniu deminutywizacji: zdrobnienia I stopnia, tworzone sufiksami *-ek*, *-ka*, *-ko* oraz *-ik* || *-yk*, np. [buczek] *buczki* [OK, 1341], *chodniczek* [OK, 1339], [miesiączek] *po miesiączku* [OK, 1336], *roczek* [OK, 1417], [turaczek] *turaczki*⁴¹ [OK, 1387], *zameczek* [OK, 1336], *zbójniczek* [OK, 1319], [ciupażka] *ciupazke* [WP, 161], [jodełka] *jodelki* [OK, 1362], *kochanecka* [WP, 537], *krewka* [WP, 547], *nocka* [OK, 1333], [nóżka] *nózki* [OK, 1325], *sabelka* [Pp, 15], *pałasik* [OK, 1410], *wirsyk* [WP, 721] oraz derywaty komponowane podwójnie drogą kumulacji przyrostków z sufiksami *-ecz-ek*, *-ecz-ka*, *-ecz-ko*, *-icz-ek* || *-ycz-ek*, *-icz-ka*, *-icz-ko*: [listeczek] *listeckci* [OK, 1327], [karczmareczka] *karczmareczko* [OK, 1365], [owieczka] *owiecki* [Pp, 7], *siekiereczka* [OK, 1372], *piórecko* [WP, 83], *pacholiczek* (1355), [wierszyczek] *na wirsycku* [Pp, 7], *głowicka* [WP, 537], *sablicka* [OK, 1329], [turniczka] *turnicki* [OK, 1330].

Intensiva przymiotnikowe są niezwykle rzadkie i tworzone głównie przez sufiksy *-učki*, *-utki*: [calučki] *calućkim* [AS], [słodziučki] *Słodziućkiego* [WP, 263], [cieniutki] *cieniutkiego* [JS], natomiast *intensiva* przysłówkowe, zaimkowe i liczebnikowe nie występują w ogóle.

Zakres deminutywizacji jest w pieśniach ludowych bardzo szeroki, o wiele szerszy niż w potocznej gwarze. W pieśniach zbójnickich zdrabniane są przede

⁴¹ *Turak*, *turaczek* 'grosz; drobna moneta na Podhalu'.

wszystkim nazwy tych obiektów, które odgrywają największą rolę w świecie zbójnickim, a mianowicie roślin (np. *buczek*, *listeczek*), elementów krajobrazu (np. *chodniczek*, *wierszyczek*), wyposażenia zbójnickiego (np. *sabelka*, *sablicka*, *pałasik*, *ciupażka*), ukochanej dziewczyny (np. *kochaneczka*, *freireczka*). Deminutywizacji podlegają także wyrazy potocznie niezdrabniane, jak na przykład *kwewka* [por. Adamiszyn, 1977, s. 67; Bartmiński, 1973, s. 167]. Szczególną uwagę zwracają zdrobnienia typu *śmiertecka*, [szubieniczka] *szubieniczek* [OK, 1420], *haczek* [OK, 1417], [postroneczek] *postroneczki* [OK, 1369], *siekiereczka* [OK, 1372], [łańcuszek] *łańcuski* [WP, 571], czyli formacje pochodne od rzeczowników nazywających przedmioty i realia związane z więzieniem i śmiercią, a więc z tym, co budziło największy strach zbójników. Deminutywa pełnią w tym wypadku funkcję magiczną, neutralizując negatywne emocje kojarzone z desygnatami zdrabnianych wyrazów, odbierają rzeczywistym zjawiskom i przedmiotom ich groźbę [por. Bartmiński, 1973, s. 168].

W języku folkloru poetyckiego występuje też określony zasób leksemów nieużywanych w gwarze codziennej, często archaicznych, które pełnią funkcję poetyzmów [Bartmiński, 1990, s. 30–31; 2001, s. 229]. Należy do nich na przykład wyraz *bór* w znaczeniu ‘las’:

Janiczku, Janiczku,
sforny pacholiczku,
hej, ty wiesz po **borach**
o każdym chodniczku. [OK, 1338]

Do właściwych tylko pieśniom podhalańskim poetyzmów można niewątpliwie zaliczyć wyraz *śleboda* ‘wolność’. Leksem ten jest używany na Podhalu niemal wyłącznie w tekstach folklorystycznych. Wykazuje on nacechowanie podniosłe, a jego semantyka współtworzy folklorystyczny wizerunek zbójnika, ponieważ zbójnik jest prefiguracją tęsknoty za wolnością, rozumianą jako wolność osobista [Rak, 2011, s. 152–153, 158–159]:

Gdy Janicka wiedli od Lewoце,
Zapłakały turnie i uboce, uboce;
Janicku, Janicku, gaśnie na górach **śleboda**,
Ej! po tobie płyną łzy jak woda, jak woda. [Pp, 5]

Funkcję poetyzacji pełnią także archaiczne formy gramatyczne, jak na przykład formy mianownika lm. rzeczowników męskich z końcówką *-owie* [por. Sierociuk, 1986; Bartmiński, 2001, s. 225]:

Bratowie, bratowie,
kochani **bratowie,**

będą nam ścinali
główekzki **katowie**. [OK, 1419]

Typowym dla terenów pogranicznych sposobem poetyzacji tekstów folklorystycznych są zapożyczenia z języków obcych. W tym wypadku następuje aktywizacja i artystyczne wyzyskanie zasobu wyrazów i form wprawdzie nieużywanych potocznie w danym środowisku, ale znanych biernie: od sąsiadów czy reprezentantów starszego pokolenia [Bartmiński, 1990, s. 37]. Zjawisko to notuje się nie tylko na pograniczu polsko-słowackim, ale też polsko-czeskim i polsko-ukraińskim⁴² [Bartmiński, 2001, s. 229; por. tenże, 1990, s. 37–42, 55]. W folklorze podhalańskim środkiem poetyzacji są zapożyczenia słowackie, o których była już mowa. Z jednej strony wskazują one na regionalny, podhalański rodowód folkloru zbójnickiego, a z drugiej ujawniają mechanizm poetyzacji o charakterze ponadregionalnym, właściwy stylowi ludowemu w ogóle.

Warto podkreślić, że nagromadzenie cytatów słowackich jest niekiedy w pieśniach zbójnickich znaczne:

Porubane rucy,
porubane plecy,
kto ich **porubał?**
Przy frajerce w nocy. [OK, 1379]

Powiadali, że ja zbójnik,
hore drażku, dole chodnik [...]. [OK, 1355]
Hej, kiedy ja zemrę w cudzym kraju,
któż mi będzie kopać **jamu?**
Będą kopać **sraki, wrany,**
będą płakać blade **żeny**. [OK, 1359]

Pojdemy, pojdemy
na kniazia **jednoho,**
budziemy się dzielić
pieniżkami **jeho**. [OK, 1344]

Forma językowa przytoczonych fragmentów pieśni pozwala przypuszczać, że są to teksty pierwotnie słowackie, które zostały spolszczone na gruncie folkloru podhalańskiego. Zbójnictwo i legenda zbójnictwa były znane po obu stronach Tatr, a teksty folkloru, jako formy przekazywane ustnie, mają charakter wędrowny, co sprzyja ich przenoszeniu poza pierwotny zasięg terytorialny [por. Bartmiński, 2001, s. 225; Stieber, 1947, s. 12]. Wiele dzisiejszych pieśni góralskich pochodzi ze Słowacji.

⁴² Poetyzmami są nie tylko pożyczki innojęzyczne, ale też innogwarowe [Bartmiński, 1990, s. 37].

2.2. Cechy zdeterminowane przez wymogi śpiewu

Poezja ludowa jest w swojej tradycyjnej postaci autentyczną poezją meliczną, czyli istnieje jako pieśń, śpiewana indywidualnie lub zbiorowo, która łączy słowo z muzyką i wzajemnie je do siebie przystosowuje [Bartmiński, 2001, s. 226]. Meliczność znajduje wyraz w określonym ukształtowaniu warstwy brzmieniowej tekstu. Pieśń ludowa operuje mianowicie sylabami otwartymi (zakończonymi na samogłoskę), a akcenty bywają przesuwane odpowiednio do wymogów rytmu muzycznego, dochodzi zatem do transakcentacji [Bartmiński, 1990, s. 25–27; 2001, s. 226], na przykład:

Pije zbójnik, pije
za ten talar bity,
nie płacz, frajereczko,
napijiesz się i ty. [OK, 1370]

Tańcowali zbójnicy
W murowanej piwnicy,
Kazali se piknie grać,
A na nózki spozirać. [WP, 169]

Owce moje, owce,
niech was pasie, kto chce;
ja was paść nie budziem,
bo ja na zbój pojdziem. [OK, 1342]

Do pieśni wprowadza się też specjalne słownictwo meliczne, na przykład asemantyczne refreny *oj, da, ej, hej, dana, dyna* [Bartmiński, 2001, s. 226]. W pieśniach zbójnickich elementy te są bardzo rzadkie, a jeśli już się pojawiają, to są to interiekcje *hej, ej* lub *oj*, które mają zarazem charakter gestów fonicznych⁴³ dynamizujących przekaz:

Hej! Idzie se Janicek
Ej! Po pod⁴⁴ zieleniny,
Gwizda se i śpiewa,
Pojad niedźwiedziny.

Oj, góry nase, góry,
Oj, to nase kumory,
Oj, bukowe listeczki
Nase podusecki. [...]. [Pp, 1]

⁴³ Gest foniczny to dźwięk, który narzuca pewne skojarzenia z gestem mimicznym, czyli pewne wyobrażenia wizualne. Zleksykalizowane gesty foniczne pokrywają się w przybliżeniu z wyrazami wykrzyknikowymi [zob. Mayen, 1972, s. 97–111].

⁴⁴ Zachowano pisownię oryginalną.

Ej, baca nas, baca nas,
dobrych chłopców na zbój mas.
Jesce byś ich lepszych miał,
gdybyś se im sera dał. [OK, 1331]

Potrzebami śpiewu podyktowana jest też budowa składniowa wiersza, a mianowicie nakładanie się granic wersów z granicami zdań i grup składniowych [Bartmiński, 2001, s. 226–227]:

Jano, Jano, co cię boli,
kto cię ubił, niech cię goi;
rubiała mnie siekiereczka,
niech cię goi frajereczka. [OK, 1372]

2.3. Cechy wynikające z potrzeb rytmu i rymu

Wymogi rytmiczności (rymu i rytmu) sprawiają, że zasadniczym systemem wersyfikacyjnym pieśni ludowej jest system sylabiczny, oparty na liczbie sylab i rymach [Bartmiński, 2001, s. 227].

Rymy w pieśni ludowej to przede wszystkim rymy gramatyczne, żeńskie. Uwidacznia się to również w pieśniach zbójnickich, co dokumentują przytoczone wyżej fragmenty. Rymy bywają w wierszach ludowych nienaturalne, sztuczne, dziwaczne, zarówno na tle normy literackiej, jak i gwarowej. W folklorze każdej wsi można też wskazać grupę wyrazów i form wyłącznie rymowych, poza rymami zupełnie nieużywanych [Bartmiński, 1990, s. 29]. W pieśniach zbójnickich do takich należałoby być może zaliczyć formacje typu *baraniec*, *stawianiec*.

Wyłącznie w celu rytmiczacji stosowane są w tekstach pieśni różnego typu dublety morfologiczne, fleksyjne i słowotwórcze, na przykład *niech* || *niechaj*, *jako* || *jak*, *do ciebie* || *do cię*, *moja* || *ma* itp., alternujące ze sobą niekiedy w tym samym tekście (lub w różnych tekstach) [Bartmiński, 1990, s. 29–30, 52–54; 2001, s. 227]. Do takich dubletów fleksyjnych można zaliczyć występujące w pieśniach zbójnickich formy rzeczowników z końcówką *-owie*, na przykład:

Bratowie, **bratowie**,
kochani **bratowie**,
będą nam ścinali
główekzki **katowie**. [OK, 1419]

Byli ci to, byli
ci **Sieczkowie** chłopcy,
rozbili zameczek
po miesiączku w nocy. [OK, 1336]

Bardzo ważnym regulatorem rytmu są też zdrobnienia, o których była już mowa jako o środku poetyzacji. W tym miejscu należy dodać, że możliwość kumulowania przyrostków zdrabniających pozwala wydłużać lub skracać wyrazy, stosownie do potrzeb wypełnienia liczby sylab w wersie [Bartmiński, 2001, s. 228], przy czym zdrobnienia z sufiksami dwu- i więcej sylabowymi ciążą silnie ku pozycji rymowej, ich człon sufiksalny pokrywa całe pole rymowe, tworząc łatwy rym gramatyczny [Bartmiński, 1990, s. 28]:

Janiczku, Janiczku,
sforny **pacholiczku,**
hej, ty wiesz po borach
o każdym chodniczku. [OK, 1338]

Kiedy my pójdziemy
popod las **chodniczkiem,**
będziemy mierzali
pieniążki **kotliczkiem.**

[...] co by ja był za **zbójniczek,**
kieby nie znał, gdzie **chodniczek.** [OK, 1319]

Nie byłem **wojaczkiem,**
nie byłem **zbójniczkiem,**
będę stryżki wodził
liptowskim **chodniczkiem.** [OK, 1354]

Stylową dominantą poezji ludowej jest powtórzenie – wyrazów, wersów, strof. Powtórzenia są wielofunkcyjne. Decydującą funkcją reduplikacji leksykalnych jest w folklorze rytmizacja tekstu oraz zabezpieczanie jego spójności, zwłaszcza sygnalizowanie początku strof i całego utworu [Bartmiński, 1990, s. 54; 2001, s. 230]:

Turnicki, turnicki,
mnie **turnicki** ciesą [OK, 1330]

Pozdrowisz, pozdrowisz
na Porońcu dziewcze [...].

Pozdrowisz, pozdrowisz
Janiczka mojego [...]. [OK, 1369]

Jaworze, jaworze,
jaworowe liście,
dajże, panie Boże,
tym **zbójniczkom** szczęście. [OK, 1321]

Poza buczki, **poza** las
pójdźmy zbijać, **pójdźmy** kraść.

A za hary, za hary
na liptowskie barany. [OK, 1351]

Poza tym rola powtórzeń, jak też paralelizmów i symboliki, wiąże się z sakralną wizją świata utrwaloną w folklorze [Bartmiński, 1990, s. 12]. Powtórzenia zwalniają i wręcz zatrzymują semantyczny tok wypowiedzi, przez co tworzą czas obrzędowy, mityczne „wieczne teraz”. Intensyfikując wybrany element tekstu, służą postawie charakterystycznej dla świętowania i zabawy. Funkcja powtórzenia wiąże się z nastawieniem całej kultury ludowej nie na poszukiwanie nowości i oryginalności, lecz na intensywne przeżycie tożsamości, identyfikację z idealnym wzorcem [Bartmiński, 2001, s. 230].

Typową właściwością pieśniowego świata przedstawionego jest też paralelizm obrazów przyrody oraz świata człowieka:

Nie masz, nie masz jako zbój,
spadnie listek, to się bój,
spadnie listek bukowy,
już to Janko gotowy.

Nie masz ci <to> jako zbój,
spadnie listek, to się bój,
spadnie listek z jawora,
pójdzie Janko do dwora. [OK, 1391]

2.4. Cechy uwarunkowane oralnością folkloru

Powszechną cechą folkloru, mającą swoje źródło w jego oralności, jest wariantywność tekstów, które nie mają jednej, ustalonej postaci, lecz funkcjonują w rozlicznych wersjach, będących wynikiem indywidualnych modyfikacji.

Taką wariantywność można też zaobserwować w zarejestrowanych tekstach pieśni zbójnickich:

Nie masz, nie masz jako zbój,
spadnie listek, to się bój,
spadnie listek bukowy,
już to Janko gotowy. [OK, 1391]

Tyś, Janiczku, tyś i zbój,
spadnie listek, to się bój;
spadnie listek bukowy,
Jano, Jano hotowy. [OK, 1392]

Oj, nie ma to jako zbój,
spadnie listek, to się bój;
spadnie listek bukowy,
już zbójnicek gotowy. [OK, 1393]

Ciémno nocka béła, kie my na zbój pošli,
Pombóg szczęcio nie doł, nic my nie przynieśli. [JZ, 509, 36]

Ciémno nocka béła, kie my na zbój pošli,
Naderémno béła, nic my nie przynieśli. [JZ, 509, 37]

Ciémno nocka béła, kie my na zbój pošli,
Ciémno, nieszczęśliwo, nic my nie przynieśli. [JZ, 509, 38]

Pieśń ludowa jako część kultury oralnej i zarazem kolektywnej jest z reguły anonimowa, stanowi wytwór i własność zbiorowości. Zdarza się jednak, że do kanonu pieśni ludowych trafia tekst twórcy z kręgu kultury ogólnonarodowej i zaczyna funkcjonować jako element tradycji ludowej, folkloru. Tak się stało w przypadku marsza zbójeckiego zaczynającego się od słów: *Hej, idem w las, piórko mi się migoce, Hej, idem w las, dudni ziemia, kie krocę*. Jest to niezwykle udana stylizacja na pieśń zbójnicką, dokonana przez znakomitego znawcę zarówno folkloru podhalańskiego, jak i gwary podhalańskiej – Kazimierza Tetmajera. Trafność stylizacji sprawiła, że górale uznali pieśń za własną, starodawną i odwieczną – nastąpił więc proces folkloryzacji pieśni ułożonej przez Tetmajera⁴⁵ [Wnuk, 1978, s. 86–87].

PODSUMOWANIE

Podhalańskie pieśni zbójnickie, pochodzące z zapisów etnograficznych i folklorystycznych XIX i XX wieku, stanowią wytwór i składnik tradycyjnej kultury ludowej. W swojej strukturze i stylistyce wykazują nacechowanie regionalne, lokalne, a więc związek z regionem Podhala, a zarazem przejawiają właściwości o charakterze ponadregionalnym, takie, które uwarunkowane są istotą folkloru poetyckiego jako formy kultury oralnej. Podhalański rodowód pieśni ujawnia już sama tematyka zbójnicka, a ponadto licznie zaświadczone na różnych poziomach realizacji tekstowej cechy gwary podhalańskiej oraz zapożyczenia słowackie. Z kolei wymiar ponadregionalny nadaje owym pieśniom obecność środków stylistycznych właściwych folklorowi poetyckiemu, takich jak: zdrobnienia, powtórzenia, różnej proveniencji poetyzmy, słownictwo meliczne, transakcentacje, sylabiczność, rymy itp. Typowe dla folkloru jest także istnienie licznych wariantów tekstowych pieśni.

⁴⁵ Podobny los spotkał pieśń *Krywaniu, Krywaniu*, także ułożoną i wystylizowaną przez Tetmajera [Wnuk, 1978, s. 87–88].

ROZWIĄZANIA SKRÓTÓW

Źródła

- AS – STOPKA Andrzej, 1898, *Materiały do etnografii Podhala (Zakopane, Kościelisko, Poronin, Czarny Dunajec). Pieśni, powieści, obrzędy*, cz. 1, Nakładem Akademii Umiejętności, Kraków, <https://polona.pl/item/31540595/4/> (dostęp: 19.03.2017).
- JK – KANTOR Józef, b.r.w., *Pieśń i muzyka ludowa Orawy, Podhala i Spisza*, G. Gebethner i Spółka, Kraków, <http://mbc.malopolska.pl/dlibra/doccontent?id=81925&from=FBC> (dostęp: 15.09.2014).
- JS – SADOWNIK Jan, red., 1957, *Pieśni Podhala. Antologia*, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Kraków.
- JZ – ZBOROWSKI Juliusz, 1972, *Pisma podhalańskie*, t. 1–2, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- OK – KOLBERG Oskar, 1968, *Dzieła wszystkie*, t. 45: *Góry i Podgórze*, cz. 2, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Wrocław–Poznań.
- PP – *Na dawną nutę. Pieśni Ziemi Krakowskiej, Skalnego Podhala, Spisza i Orawy*, 1967, zebrał i opracował Piotr Płatek, Wydawnictwo WAG, Kraków.
- Pp – *Pieśni podhalańskie: według zbiorów J. Kleczyńskiego, A. Stopki, Kazimierza Tetmajera i J. Kantora: na chór męski, ułożył Stanisław Lipski*, 1924, Biblioteka Instytutu Muzykologicznego UJ, Kraków, <http://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/doccontent?id=171276&from=FBC> (dostęp: 25.07.2014).
- WP – PARYSKI Witold Henryk, *Prace niedrukowane, pieśni podhalańskie*, <http://mbc.malopolska.pl/dlibra/doccontent?id=81716&from=FBC> (dostęp: 25.07.2014).

Literatura

- AJPP – MAŁECKI Mieczysław, NITSCH Kazimierz, 1934, *Atlas językowy polskiego Podkarpacia*, cz. I: *Mapy*, cz. II: *Wstęp, objaśnienia, wykazy wyrazów*, Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, Kraków.
- WET – RADWAŃSKA-PARYSKA Zofia, PARYSKI Witold Henryk, 2004, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Wydawnictwo Górskie, Poronin, http://z-ne.pl/s/menu,1243,encyklopedia_tatr.html (dostęp: 19.03.2017).

BIBLIOGRAFIA

- ADAMISZYN Zbigniew, 1977, *Z badań nad zdrobnieniami w małopolskiej pieśni ludowej*, „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu. Filologia Polska. Językoznawstwo”, nr 6, s. 47–71.
- BARTMIŃSKI Jerzy, 1973, *O języku folkloru*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław.
- BARTMIŃSKI Jerzy, 1989, *Opozycja ustności i literackości a współczesny folklor*, „Literatura Ludowa”, nr 1, s. 3–11.
- BARTMIŃSKI Jerzy, 1990, *Folklor – język – poetyka*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo, Wrocław.
- BARTMIŃSKI Jerzy, 2001, *Ludowy styl artystyczny*, w: tenże, red., *Współczesny język polski*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 223–233.
- BARTMIŃSKI Jerzy, NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA Stanisława, 2009, *Tekstologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- DEJNA Karol, 1993, *Dialekty polskie*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo, Wrocław.
- DLUGOSZ-KURCZABOWA Krystyna, DUBISZ Stanisław, 2006, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- GOŁĄB Zdzisław, 1954, *O zróżnicowaniu wewnętrznym gwary podhalańskiej*, „Język Polski”, R. XXXIV, s. 85–111.
- JAGIEŁŁO Michał, 2004, *Zbójnicka sonata: zbójnictwo tatrzańskie w piśmiennictwie polskim XIX i początku XX wieku*, Biblioteka Narodowa, Warszawa, <https://polona.pl/item/18264382/7/> (dostęp: 31.08.2017).
- JANICKA-KRZYWDA Urszula, 1986, *Niespokojne Karpaty, czyli rzecz o zbójnictwie*, Wydawnictwo PTTK „Kraj”, Warszawa–Kraków.
- JANICKA-KRZYWDA Urszula, 1996, *Elementy bohaterskie w karpackim micie zbójnickim*, w: J. Kolbuszewski, red., *Góry, literatura, kultura*, t. 2, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 63–69.
- JANICKA-KRZYWDA Urszula, 2007, *Zbójnicy w karpackim folklorze słownym – wątki i motywy*, w: M. Madejowa, A. Mlekodaj, M. Rak, red., *Mity i rzeczywistość zbójnictwa na pograniczu polsko-słowackim w historii, literaturze i kulturze*, Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Targu, Nowy Targ, s. 121–130.
- JĘDRZEJEWSKA Maria, STIEBER Zdzisław, 1951, *Przedrostki stopnia najwyższego „na-” i „naj-” w dawnej polszczyźnie i dzisiejszych gwarach*, „Język Polski”, R. XXXI, z. 4, s. 155–158.

- KAŚ Józef, b.r.w., *Gwara regionu*, w: H. Karaś, red., *Dialekty i gwary polskie. Kompendium internetowe*, <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?l1=opis-dialektow&l2=dialekt-malopolski&l3=podhale&l4=podhale-gwara-regionu> (dostęp: 20.03.2018).
- KAŚ Józef, 1998, *Ortografia gwarowa a redakcja słownika gwarowego*, w: S. Gala, red., *Teoretyczne, badawcze i dydaktyczne założenia dialektologii*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, s. 323–329.
- KAŚ Józef, 2007, *Co można powiedzieć o zbójniku na podstawie materiałów do „Słownika gwary i kultury podhalańskiej”?*, w: M. Madejowa, A. Mlekodaj, M. Rak, red., *Mity i rzeczywistość zbójnictwa na pograniczu polsko-słowackim w historii, literaturze i kulturze*, Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Targu, Nowy Targ, s. 362–370.
- KAŚ Józef, 2015–2017, *Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej*, t. 1, Bukowińskie Centrum Kultury „Dom Ludowy”, współpraca wydawnicza: Małopolskie Centrum Kultury SOKÓŁ, Zakład Poligraficzny „MK” s.c., Bukowina Tatrzańska–Nowy Sącz 2015; t. 2, Bukowińskie Centrum Kultury „Dom Ludowy”, Bukowina Tatrzańska–Nowy Sącz 2015; t. 3, Bukowińskie Centrum Kultury „Dom Ludowy”, Bukowina Tatrzańska 2016; t. 4, Wydawnictwo Astraia, Kraków 2017; t. 5, Małopolskie Centrum Kultury SOKÓŁ, Nowy Sącz 2017.
- KAŚ Józef, SIKORA Kazimierz, 2004, *Ortografia podhalańska – problemy podstawowe i propozycje rozwiązań*, w: A. Mlekodaj, red., *Edukacja regionalna na Podtatrzu. Ścieżki i manowce*, Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Targu, Nowy Targ, s. 17–51.
- KROH Antoni, 2002, *Tatry i Podhale*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław.
- KURZOWA Zofia, 1970, *Męskie imiona zdrobniałe i spieszczone w pieśniach ludu polskiego (na podst. „Dzieł wszystkich” Oskara Kolberga)*, „Onomastica”, R. XV, s. 234–281.
- MADEJOWA Maria, MLEKODAJ Anna, RAK Maciej, red., 2007, *Mity i rzeczywistość zbójnictwa na pograniczu polsko-słowackim w historii, literaturze i kulturze*, Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Targu, Nowy Targ.
- MAJDA Jan, 1998, *Góralszczyzna i Tatry w twórczości Stanisława Witkiewicza*, Universitas, Kraków.
- MAŁECKI Mieczysław, 1928, *Archaizm podhalański (wraz z próbą wyznaczenia granic tego dialektu)*, „Monografie polskich cech gwarowych”, nr 4, Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, Kraków.

- MAŁECKI Mieczysław, 1938, *Język polski na południe od Karpat (Spisz, Orawa, Czadeckie, wyspy językowe)*, Gebethner i Wolff, Kraków.
- MAYEN Józef, 1972, *O stylistyce utworów mówionych*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław.
- MACZYŃSKI Maciej, 2012, *O zbójeckich skarbach w słowach zaklętych*, w: M. Marczevska, S. Cygan, red., *W przestrzeni języka. Prace ofiarowane Profesor Elżbiecie Koniusz z okazji Jej Jubileuszu*, Instytut Filologii Polskiej UJK, Kielce, s. 323–339.
- NIECKULA Franciszek, 2001, *Język ustny a język pisany*, w: Jerzy Bartmiński, red., *Współczesny język polski*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 99–113.
- NITSCH Kazimierz, 1957, *Dialekty języka polskiego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo, Wrocław.
- NITSCH Kazimierz, 1958, *Małopolska zmiana "χ" w "k" lub "f"*, w: tenże, *Wybór pism polonistycznych*, t. IV: *Pisma dialektologiczne*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo, Wrocław, s. 305–343.
- NITSCH Kazimierz, 1994, *Mowa ludu polskiego*, [w:] tenże, *Świat mowy polskiej*, wybór i opracowanie Stanisław Urbańczyk, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 29–149.
- OKONIOWA Jadwiga, 2007, *Słownictwo zbójnickie*, w: M. Madejowa, A. Mlekođaj, M. Rak, red., *Mity i rzeczywistość zbójnictwa na pograniczu polsko-słowackim w historii, literaturze i kulturze*, Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Targu, Nowy Targ, s. 371–377.
- ONG Walter J., 2011, *Oralność i piśmienność. Słowo poddane technologii*, przekład, wstęp i redakcja naukowa Józef Japola, wydanie drugie przejrzane i poprawione, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa (wydanie 1 – Lublin 1992).
- OŻÓG Kazimierz, 2001, *Ustna odmiana języka ogólnego*, w: J. Bartmiński, red., *Współczesny język polski*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 85–98.
- PIASECKI Zdzisław, 1973, *Byli chłopcy, byli... Zbójnictwo tatrzańskie – prawda historyczna, folklor i literatura polska*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- PLUTA Feliks, 1967, *Deminutywa w śląskiej pieśni ludowej*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu. Językoznawstwo”, z. III, s. 33–57.
- RAK Maciej, 2011, *Podhalańska śleboda a polska wolność*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis”, nr 107, „Studia Linguistica”, t. VI: *Dialog z tradycją*, cz. 1, s. 152–161, <http://www.studling.edu.pl/index.php/archiwum/82-rocznik-2011> (dostęp: 22.06.2017).

- RAK Maciej, 2015a, „*Góry i Podgórze*” Oskara Kolberga w ujęciu dialektologicznym, w: E. Antyborzec, red., „*Ja daję właśnie materiał...*”. *O dziele Oskara Kolberga w dwusetną rocznicę Jego urodzin*, Instytut im. Oskara Kolberga, Poznań, s. 225–237.
- RAK Maciej, 2015b, *Kulturomy podhalańskie*, Biblioteka „LingVariów”, t. 19, Księgarnia Akademicka, Kraków.
- RAK Maciej, 2016, *Materiały do etnografii Podhala*, Biblioteka „LingVariów”, t. 22, Księgarnia Akademicka, Kraków.
- REICHAN Jerzy, 2007, „*Dobrzy chłopcy*” i inne określenia zbójników tatrzańskich w świetle materiałów „*Słownika gwar polskich*” PAN, w: M. Madejowa, A. Mlekodaj, M. Rak, red., *Mity i rzeczywistość zbójnictwa na pograniczu polsko-słowackim w historii, literaturze i kulturze*, Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Targu, Nowy Targ, s. 355–361.
- SIEROCIUK Jerzy, 1986, *Z elementów interdialektalnych w polskich pieśniach ludowych: końcówka -owie*, „*Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Linguistica*”, t. 12, s. 289–302.
- SIEROCIUK Jerzy, 1987, *Interdialekt a styl folkloru*, „*Annales UMCS*”, seria FF, t. 6, s. 37–50.
- STIEBER Zdzisław, 1947, *Problem językowej i etnicznej odrębności Podhala*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.
- SULIMA Roch, 1976, *Folklor i literatura. Szkice o kulturze i literaturze współczesnej*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa.
- TASZYCKI Witold, 1949, *O małopolskich formach „grok” ‘groch’, „na nogak” ‘na nogach’, „robilek” ‘robilech = robilem’*, „*Język Polski*”, R. XXX, z. 5, s. 195–202.
- TYRPA Anna, 2007, *Obraz zbójników w pieśniach ludowych*, w: M. Madejowa, A. Mlekodaj, M. Rak, red., *Mity i rzeczywistość zbójnictwa na pograniczu polsko-słowackim w historii, literaturze i kulturze*, Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Targu, Nowy Targ, s. 112–120.
- URBAŃCZYK Stanisław, 1968, *O staropolskim przedrostku „na-” // „naj-”*, w: tenże, *Szkice z dziejów języka polskiego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, s. 328–331.
- WNUK Włodzimierz, 1978, *Tetmajer góralom, górale Tetmajerowi*, w: tenże, *Ku Tatrom*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa, s. 86–120.
- WÓJCIK Wiesław A., 2001, *O Sabalowym zbójowaniu słów kilka*, w: J. Kolbuszewski, red., *Góry – Literatura – Kultura*, t. 4, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 61–69.

- WRZEŚNIEWSKI August, 1885, *Spis wyrazów podhalskich*, „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego”, t. X, s. 1–26.
- ZAWILIŃSKI Roman, 1899, *O wpływie języka słowackiego na polskie gwary góralskie*, „Sprawozdania Wydziału Filologicznego AU”, nr 4, s. 3–4.
- ZUMTHOR Paul, 1986–1987, *Właściwości tekstu oralnego*, tłum. Maciej Abramowicz, „Literatura Ludowa”, nr 1(30), s. 41–58.

Katarzyna Sicińska

REGIONALNE I PONADREGIONALNE CECHY PODHALAŃSKICH PIEŚNI ZBÓJNICKICH

Streszczenie

Przedmiotem artykułu jest ukazanie wymiaru regionalnego i ponadregionalnego tekstów folkloru poetyckiego. Podstawą rozważań są pieśni zbójnickie z Podhala, zapisane w kilku zbiorach etnograficznych, przede wszystkim w *Dzielach wszystkich* Oskara Kolberga. Do znamion regionalnych (podhalańskich) omawianych pieśni należą: tematyka zbójnicka, cechy fonetyczno-gramatyczne i leksykalne gwary podhalańskiej, a także użyte w funkcji poetyckiej zapożyczenia słowackie. Wymiar ponadregionalny nadaje zaś owym pieśniom operowanie typowymi środkami poezji ludowej, takimi jak zdrobnienia, archaizmy leksykalne i gramatyczne, transakcentacje, asemantyczne słownictwo meliczne, zgodność granic wersów z granicami zdań i grup składniowych, system sylabiczny, rymy żeńskie, dublety morfologiczne, powtórzenia. W tekstach pieśni zbójnickich ujawnia się też typowa dla folkloru różnych regionów wariantywność tekstów.

REGIONAL AND GENERAL FEATURES OF OUTLAW SONGS FROM PODHALE REGION

Summary

The aim of the article is to present the regional and general dimension of poetic folklore texts. The analysis is based on outlaw songs of Podhale recorded in several ethnographic compilations, above all in Oskar Kolberg's *Dziela wszystkie*. The regional hallmarks of Podhale include outlaw themes, phonetic, grammatical and lexical features of the local dialect of the Podhale region and Slovak borrowings used as poetic devices. The universal dimension of these songs is seen in the use of typical devices of folk poetry such as diminutives, lexical and grammatical archaisms, displaced accent, non-lexical vocables, end-stopping, feminine rhymes, morphological doublets and repetitions. The great variation of texts of each song is also universally typical for folklore.